

А. М. Сарокін,
прафесар Інстытута кіравання і прадпрымальніцтва,
доктар гістарычных навук

УКЛАД БелНДІДАС У РАСПРАЦОЎКУ ГІСТОРЫІ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ БЕЛАРУСІ

(з 1919 г. — па цяперашні час)

Сярод асноўных накірункаў даследаванняў інстытута знаходзіцца тэма па выяўленні характару станаўлення і эвалюцыі ўпраўленчых структур у рэспубліцы з 1919 г. па цяперашні час. Тэму выконвала група аўтарскага калектыву на чале з Р. П. Платонавым, У. К. Ракашэвічам, Э. М. Савіцкім. Сваё бачанне асэнсаваных пытанняў праекта аўтары завяршаюць у рознага роду публікацыях. Асобае месца сярод іх займаюць даведачныя выданні ў трох і дзвюх кнігах, апублікаваныя ў 2000 і 2003 гг. (гал. рэд. У. В. Фядосаў).

Трохтомнае выданне «Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1965—1991)» (Минск, 2000), як і двухтомны праект «Высшие органы государственной власти и центрального управления Белорусской ССР (1944—1964)» (Минск, 2003), з’яўляюцца працягам працы правазнаўцаў Інстытута філасофіі і права АН БССР і супрацоўнікаў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацыялістычнага будаўніцтва БССР пад назвай «Органы государственного управления Белорусской ССР (1919—1967 гг.)» (Минск, 1968).

Адразу заўважым: аналізуюцца выданні на фоне шматлікіх прац свайго часу адрозніваюцца больш уважаным падыходам. У цэлым аўтары пазбягаюць аднабаковых захапленняў змяненнямі ці ўдасканаленнямі ў кампетэнцыі і структуры органаў кіравання. Крыніцазнаўчая база кніг уключае апублікаваныя нарматыўныя прававыя акты, выданні зборнікаў дакументаў і матэрыялаў, статыстычныя штогоднікі, матэрыялы перыёдыкі, навуковыя працы. Шырока выкарыстаны раней неапублікаваныя крыніцы архіваў. Усё гэта спрыяла доказнаму і паглыблена-пашыранаму выкладанню аналізуюмых пытанняў.

Развіваючы тэматыку даследавання папярэднікаў, творчы калектыў інстытута не толькі працягнуў адлюстраванне статусу, задач, функцыянальнае прызначэнне, а таксама структуры вышэйшых органаў дзяржаўнай улады і цэнтральнага кіраўніцтва БССР у іх развіцці з 1944 па 1991 год, але істотна пашырыў кола аналізуюмых аб’ектаў кіравання, удакладніў час і ўмовы існавання шмат якіх з іх. У прыватнасці, новымі (у параўнанні з 1968 г.) з’яўляюцца раздзелы аб Вярхоўным Савеце БССР, Пастаянным прадстаўніцтве Савета Міністраў БССР пры ўрадзе СССР, Вярхоўным судзе, Пракуратуры, Дзяржаўным арбітражы рэспублікі, Акадэміі навук БССР і інш.

Новы падыход аўтарскага калектыву да ўспрымання пытанняў тэмы бацьшца і ва ўключэнні ў сферу творчага пошуку падведамнай сеткі разглядаемых органаў кіравання, змяненняў, якія адбываліся ў іх. Інфарматыўная каш-

тоўнасць аналізуюмых выданняў павышаецца дзякуючы наяўнасці звестак аб прозвішчах старшыняў Вярхоўнага Савета, Савета Міністраў, Савета народнай гаспадаркі БССР, першых сакратароў ЦК КПБ, міністраў, старшыняў камітэтаў, кіраўнікоў ведамстваў з пазначэннем часу іх знаходжання на займаемых пасадах.

Трэба прызнаць удалым уключэнне ў кнігі раздзела аб органах і апарце Камуністычнай партыі Беларусі (неад’емнай часткі КПСС) з мэтай асэнсавання яе як пэўнага механізма кіравання народнай гаспадаркай рэспублікі. Будучы паводле Канстытуцый Беларускай ССР 1937 і 1978 гг. ядром палітычнай сістэмы, дзяржаўных органаў і грамадскіх арганізацый, яна, як адзначана ў выданнях, накіроўвала і каардынавала іх дзейнасць і фактычна валодала манополіяй на уладу ў рэспубліцы. Адначасова заўважана, што фактычна назіралася зліццё вышэйшых кіруючых партыйных структур з аналагічнымі або блізкімі па рэалізуемых задачах дзяржаўнымі структурамі.

Разам з тым аналіз прайграе з-за таго, што не заўсёды адлюстроўвае абумоўленасць арганізацыйнай перабудовы і змяненняў у кампетэнцыі органаў дзяржаўнай улады БССР дзейнасцю ўпраўленчага механізма ўсяго СССР. Гэта значыць, у прыватнасці, што вырашаемыя беларускай партыйнай арганізацыяй пытанні дзяржаўнага будаўніцтва, кіраванне развіццём народнай гаспадаркі і культуры з’яўляліся не толькі вынікам ініцыятывы мясцовых сіл, але і следствам рэалізацыі жорсткіх устаноўак цэнтральнага, саюзнага партыйна-дзяржаўнага апарату. У выніку ўскладнялася выкананне рашаемых задач ва ўсіх сферах жыццядзейнасці грамадства, у тым ліку ў развіцці нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, сістэмы земляробства, рацыянальнай меліярацыі і г. д.

Ашчадныя, так бы мовіць, адносіны аўтарскага калектыву да ацэнкі цэнтралізавана жорсткай сістэмы кіравання з боку Цэнтра не дазволілі яму, гледзячы па ўсім, звярнуць належную ўвагу на факт няўхільнага павелічэння колькасці і аб’ёму паўнамоцтваў саюзна-рэспубліканскіх упраўленчых структур, а таксама на тое, што працяглы час справы аб найбольш цяжкіх дзяржаўных злачынствах знаходзіліся па-за сферай кампетэнцыі абласных і Вярхоўнага суду рэспублікі. У выніку, як паказала жыццё, сярод кіраўнікоў распаўсюджваліся ўтрыманскія настроі, з другога боку — стрымлівалася выяўленне высокага прафесійнага мыслення кіруючых кадраў рэспублікі.

Пры ўсім тым, праведзеная аўтарамі сістэмная рэканструкцыя гісторыі ўпраўленчых структур БССР у цэлым пераконвае ў тым, што кіраўнікі БССР і ў такіх умовах імкнуліся рацыяналізаваць упраўленчую дзейнасць у народнай гаспадарцы рэспублікі, палепшыць планаванне, як мага больш прыстасаваць механізм кіравання да рашэння як стратэгічных, так і надзённых гаспадарчых і сацыяльна-культурных задач — ад пярвічных звенняў вытворчага апарату да цэнтральных гаспадарчых органаў. Кіраванне ў рэспубліцы спрашчалася (двухзвеннявы ўзровень), становілася больш выніковым. Гэтыя і іншыя меры

ў БССР давалі, у параўнанні з іншымі саюзнымі рэспублікамі, большы эканамічны эффект і аддачу. Праўда, у велічынях ніжэй за планавыя і пераважна на аснове экстэнсіўных фактараў.

Відавочна і тое, што адыход аўтараў ад ацэнкі рашаючай ролі саюзнага Цэнтра ў вызначэнні складу першых асоб рэспубліканскага партыйнага і дзяржаўнага кіраўніцтва (ЦК КПБ, Вярхоўнага Савета і інш.) не садзейнічае грунтоўнаму адказу. Не можа не непакоіць адмова выканаўцаў ад персанальнай адказнасці за дасягнутае на карысць калектыўнай: маецца на ўвазе адсутнасць прозвішчаў выканаўцаў таго або іншага тэксту. Гэты «здабытак», на жаль, ужо падхоплены іншымі ўстановамі. Хаця, уяўляецца, вядома: на беларускіх землях яшчэ з часоў Сярэднявечча набыла моц (і не без падстаў) персанальная адказнасць за дзеянні. Ёсць сэнс звярнуць увагу і на непажаданасць выкарыстання ў ключавых навукова-даведчаных выданнях спрошчанага спосабу афармлення спасылкаў, «сціплага» звяртання да набыткаў гістарыяграфіі.

Але будзем шчырымі: ва ўмовах стварэння незалежнай дзяржавы і абуджэння нацыянальнай самасвядомасці такія пытанні адыходзілі на другі план. Жыхару краіны патрэбна была лагічная канцэпцыя, якая звязвала б мінулае і сучаснае, тлумачыла прычыны адставання БССР, стымулявала і натхняла людзей на паскоранае развіццё. Такое тлумачэнне было прапанавана былымі і цяперашнімі супрацоўнікамі БелНДДАС — і ў гэтым яго заслуга. Акрамя таго, дасягненні навукоўцаў інстытута па пытаннях праблемы не толькі абудзілі навуковую думку, але і прасунулі навуку наперад.

І апошняе. Ёсць падставы меркаваць, што з выхадам у свет заключнай часткі тэмы (рэдакцыйная падрыхтоўка якой да друку пачалася з пачатку бягучага 2011 года) уся серыя набывае фундаментальны характар. З другога боку — яна закладвае падмурак паглыбленага вывучэння гісторыі асобных упраўленчых структур Беларусі.

Супрацоўнікі БелНДДАС актыўна даводзілі вынікі сваёй творчай дзейнасці па тэме гісторыі дзяржаўных органаў Беларусі на старонках перыядычных выданняў, на канферэнцыях і «круглых сталах». З канца 2000 г. пераважна сіламі інстытута выдаецца «Беларускі археаграфічны штогоднік» (БАШ). На цяперашні час апублікавана 11 выпускаў. Штогоднік асабліваю ўвагу ўдзяляе навуковым артыкулам, паведамленням і матэрыялам па гісторыі дзяржаўных устаноў, палітычных і грамадскіх аб'яднанняў.

Маштабнасцю вырашэння заяўленых пытанняў вылучаецца артыкул Э. М. Савіцкага па гісторыі станаўлення органаў дзяржаўнай улады Беларусі ў першай палове 1990-х гг. Працэс мадэрнізацыі дзяржаўных структур на прынцыпова новых прававых і дэмакратычных прынцыпах забяспечыў, як сведчыць аўтарскі аналіз, правядзенне значнай работы па станаўленні новай сістэмы дзяржаўнага кіравання, стварэнні «касяцяка» ўласных органаў кіравання, інстытутаў, атрыбутаў самастойнай дзяржавы. Пры гэтым у тэксце прыведзены пераканаўчыя сведчанні таго, што фарміраванне новых структур, сістэ-

мы кіравання ўсіх узроўняў адбывалася эмпірычна, з пралікамі і памылкамі. Аднак, дзякуючы стварэнню ў асноўным заканадаўчай базы, скіраванай пераважна на дэмакратызацыю працэсу кіравання, былі дасягнуты і пэўныя станоўчыя вынікі яе рэалізацыі [1].

Слушнымі з'яўляюцца і назіранні Э. М. Савіцкага аб этапах шляху Беларусі і Расіі да стварэння самага глыбокага інтэграцыйнага праекта на тэрыторыі былога СССР — Саюзнай дзяржавы Беларусі і Расіі, характары яго рэалізацыі. Выкарыстанне пакета дакументаў па асноўных напрамках будаўніцтва Саюзнай дзяржавы, а таксама дасягненняў навуковай думкі дазволіла аўтару аднавіць структуру ўпраўленчых органаў і іх паўнамоцтвы ў развіцці, адлюстраванні іх пазітыўны ўплыў на захаванне дзвюх дзяржаў. Разам з тым бяспрэчна: узважаная танальнасць аналізу складанай праблемы мае на мэце ўмацаванне не толькі новай Беларусі, але і развіццё беларуска-расійскай інтэграцыі. Структура органаў Саюзнай дзяржавы ўключае Вышэйшы Дзяржаўны Савет, Парламент, Савет Міністраў, Пастаянны Камітэт, Суд, Падліковую палату, галіновыя і функцыянальныя камітэты [2]. Хочацца, аднак, убачыць працяг меркаванняў аб уплыве інтэграцыйных структур на ўздым эканомікі або стварэнне роўных умоў уздыму ўзроўню жыцця народаў і духоўнага развіцця асобы, аб праблемах і складанасцях працэсу беларуска-расійскай інтэграцыі.

Высокім узроўнем інфарматыўнасці вылучаецца артыкул У. К. Ракашэвіча «Главлит БССР (1923—1991)» [3]. Тэкст падрыхтаваны пераважна на аснове архіўнага матэрыялу і істотна пашырае нашы ўяўленні аб задачах і функцыях спецыяльнай ідэалагічнай установы — савецкай цензуры — у сістэме кіравання грамадскім жыццём у рэспубліцы на розных этапах яе развіцця. Матэрыял пераконвае: дзейнасць Галоўліта БССР і яго мясцовых органаў будавалася пераважна на падставе нарматыўных дакументаў, якія паступалі з Масквы, «на падставе строгага выканання саюзных нарматыўных актаў» (с. 179, 183). Не страцілі свайго значэння прыведзеныя аўтарам факты дзейнасці органаў цензуры ў 1980-я гг. Цікава і тое назіранне, што ва ўмовах рэалізацыі «палітыкі перабудовы» пры істотным скарачэнні апарату Галоўліта БССР аб'ём работы ў цензараў «не скарачаўся, а павялічваўся» (с. 187).

Малавядомыя пытанні стварэння і функцыянавання Дзяржарбітражу ў БССР і Міжнароднага арбітражнага суда ў Рэспубліцы Беларусь давалі да чытачоў У. К. Ракашэвіч і А. К. Юзэфовіч [4].

Н. У. Ніхамкіна на прыкладзе інстытута ўпаўнаважаных Савета па справах рускай праваслаўнай царквы пры СНК СССР па Беларускай ССР выявіла галоўныя аспекты ўзаемаадносін праваслаўнай царквы ў Беларусі з дзяржаўнымі структурамі ў 1940—1960-х гг. [5].

Прадстаўленныя на старонках «Беларускага археаграфічнага штогодніка» матэрыялы В. Н. Жука дазваляюць прызнаваць вызначальнай роллю цэнтральнай партыйнай улады СССР у вызначэнні зместу нацыянальна-культурнага

будаўніцтва і народнай адукацыі ў саюзных рэспубліках на працягу 1920—1930-х гг. [6].

А. М. Сарокін выклаў новае прачытанне вопыту перабудовы структуры і зместу дзейнасці правахоўных органаў Беларусі ў 1953—1958 гг. Зроблена выснова: на фоне агульнай дэмакратызацыі сацыяльна-эканамічнага і палітычнага жыцця папярэднія прынцыпы (шмат у чым спрошчаныя) функцыянавання правахоўных органаў былі надламаны [7].

Э. М. Савіцкі ў дакладзе на «круглым сталё», прысвечаным 60-годдзю з дня нараджэння прафесара У. М. Міхнюка, паслядоўна выклаў няпросты шлях фарміравання ўласных органаў кіравання, інстытутаў і атрыбутаў новай беларускай дзяржаўнасці на працягу 1990—2007 гг. Праводзіцца думка, што працэс удасканалення апарату ўлады ішоў непарыўна, паступова і паэтапна ў мэтах эфектыўнага кіравання і пераадолення крызісных з'яў. Ён быў звязаны як з надзяленнем ранейшых структур улады новымі функцыямі і паўнамоцтвамі або са скасаваннем ранейшых інстытутаў, так і са стварэннем новых органаў кіравання. Разам з тым, на думку аўтара, да цяперашняга часу ў Рэспубліцы Беларусь пошук аптымальнай арганізацыйнай структуры выканаўчай улады працягваецца. У аснову аўтарскага аналізу пакладзены шырокі спектр заканадаўчых актаў [8]. У перспектыве для выяўлення эфектыўнасці рэфарміравання апарату ўлады мэтазгодна больш смела звяртацца да сацыяльна-эканамічнай стабільнасці.

Працяглы час у полі зроку вучоных інстытута (У. М. Міхнюк, У. В. Фядосаў, Н. М. Дзятчык, У. К. Ракашэвіч, Я. С. Фалей, І. Г. Яцкевіч і інш.) знаходзілася тэма «Знешняя палітыка Беларусі». Яна выконвалася ў цесным супрацоўніцтве з Міністэрствам замежных спраў Рэспублікі Беларусь і Беларускім дзяржаўным універсітэтам. У выніку падрыхтавана і выдадзена, па словах М. Ф. Шумейкі, першая археаграфічная публікацыя дакументаў дыпламатычнай гісторыі Беларусі ў форме серыі [9]. На цяперашні час гэта 8 тамоў зборніка «Знешняя палітыка Беларусі» за перыяд з 1917 па 2000 год (выдадзены на працягу 1997—2008 гг.).

Значнасць серыйнага выдання ў тым, што пытанні знешнепалітычнай гісторыі і гісторыі дыпламатыі Беларусі, яе эканамічнага і культурнага супрацоўніцтва з'яўляюцца найменш распрацаванымі ў айчыннай гістарыяграфіі. Апублікаванне крыніцы адлюстроўваюць геапалітычнае і знешнепалітычнае становішча БССР і яе статус у складзе СССР, складанасць выканання ўмоў Рызскага дагавору 1921 г., гандлёвыя і культурныя зносіны з Польшчай, першае і другое ўзбуйненне БССР у 20-я гг., дзейнасць партыйных і дзяржаўных органаў рэспублікі па дзяржаўным будаўніцтве ў 30-я гг., замацаванне яго на далучанай да БССР у 1939 г. заходнебеларускай тэрыторыі. Зборнікі выяўляюць таксама захады органаў савецкай улады па арганізацыі дыпламатычных і ваенных польска-савецкіх і польска-беларускіх адносін у дачыненні да вызначэння беларуска-польскай граніцы, захавання цэласнасці беларускай дзяржа-

вы ў гады Вялікай Айчыннай вайны і пасля разгрому фашысцкай Германіі, актывізацыі міжнародных сувязей пасля яе вызвалення ад захопнікаў і ўдзелу БССР у стварэнні ААН, рабоце ў ёй у наступныя гады. Пры гэтым значны блок дакументаў сведчыць аб актыўным удзеле БССР у развіцці міжнародных эканамічных, навукова-тэхнічных і культурных сувязей Савецкага Саюза з іншымі краінамі.

Не засталіся па-за ўвагай складальнікаў дакументы і матэрыялы, якія адлюстроўваюць знешнепалітычную дзейнасць Рэспублікі Беларусь з канца 1991 па 2000 г. Знешняя палітыка Беларусі гэтага часу была накіравана, як сведчаць крыніцы, на адстойванне нацыянальных інтарэсаў дзяржавы, стварэння спрыяльных умоў для развіцця нацыянальнай эканомікі, пашырэння супрацоўніцтва з іншымі дзяржавамі і міжнароднымі арганізацыямі. Гэта праявілася ў развіцці працэсу дыпламатычнага прызнання Рэспублікі Беларусь і ўстанаўлення дыпламатычных зносін з замежнымі дзяржавамі. Па стану на 1999 г. Рэспубліку Беларусь афіцыйна прызналі 137 дзяржаў свету, з іх 124 мелі з беларускай дзяржавай дыпламатычныя зносіны (т. 8, с. 3).

Крыніцы зборніка сведчаць, што ў 1996—2000 гг. Рэспубліка Беларусь канчаткова вызначыла асноўныя прынцыпы знешняй палітыкі. Канцэптуальныя падыходы да знешнепалітычнага курсу беларускай дзяржавы знайшлі адлюстраванне ў выступленнях Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А. Р. Лукашэнкі (т. 8, с. 59—60, 81—90, 101—105, 224—226, 307—321, 501—506), міністраў замежных спраў Рэспублікі Беларусь (У. Л. Сянько, І. І. Антановіча, У. Р. Латыпава (т. 8, с. 54—59, 150, 204—210, 227—232, 282—291 і інш.)), якія змешчаны ў зборніку.

Калі паспрабаваць вызначыць больш ёміста значэнне аналізуемага выдання, то тут яно бясспрэчна для фарміравання сапраўды навуковай карціны знешняй палітыкі Беларусі ў працяглай рэтраспектыве. З другога боку — зборнікі могуць выкарыстоўвацца студэнтамі, спецыялістамі па міжнародных адносінах і дыпламатамі. Так ці іначэй, у інтарэсах Беларусі. І яшчэ: уяўляецца неапраўданым згортванне ўдзелу супрацоўнікаў інстытута ў складанні выдання, якое ўзбагачае як айчынную гістарыяграфію, так і археаграфію.

Апрача ахарактарызаваных прац, значная іх колькасць па тэме навукоўцамі інстытута змешчана ў зборніках, энцыклапедыях і энцыклапедычных даведніках. У прыватнасці, тэматыка змешчаных у іх артыкулаў У. М. Міхнюка, Р. П. Платонава, В. У. Скалабана, М. Ф. Шумейкі, А. І. Валахановіча, Я. А. Фалей і інш. адлюстроўвае як пытанні гісторыі дзяржаўных устаноў, так і рэканструкцыі дзейнасці тых ці іншых дзяржаўных, палітычных, грамадскіх і культурных дзеячаў (М. Галадзеда, А. Дудара, З. Жылуновіча, У. Ігнатоўскага, М. Калмановіча, Я. Канчара, А. Крывіцкага, Я. Купалы, А. Луцкевіча, Б. Тарашкевіча, А. Чарвякова і інш.).

Прынцыпова важна адзначыць шырокія магчымасці ўкаранення аналізаваных публікацый. Яны звычайна ўлічваюцца архівістамі, кадрамі кіраўніцкіх

структур рэспублікі, а таксама аўтарамі навуковых прац, навучальных дапаможнікаў і праграм, выкладчыкім корпусам. Выходзіць — спрыяюць вырашэнню пытання далейшага развіцця дзяржавы.

Такім чынам, калектыў БелНДЦДАС у супрацоўніцтве з іншымі ўстановамі сказаў сваё важнае слова ў распрацоўцы складаных пытанняў гісторыі беларускай дзяржаўнасці XX — пачатку XXI ст. У цяперашні час калектыў прыступіў да падрыхтоўкі даведачнага выдання «Органы местного управления и самоуправления (1991—2010 гг.)». Гэта значыць, наперадзе складаная і плённая праца. Падстаў для сумненняў тут няма.

Лі т а р а т у р а

1. Савицкий, Э. М. Становление органов государственной власти суверенной Беларуси (25 августа 1991 — 14 марта 1994 г.) / Э. М. Савицкий // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2008. — Вып. 9. — С. 3—25.
2. Савицкий, Э. М. Органы союзного государства Беларуси и России / Э. М. Савицкий // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2010. — Вып. 11. — С. 32—71.
3. Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2000. — Вып. 1. — С. 178—198.
4. Ракашевич, В. К. Государственный арбитраж в Белорусской ССР (1921—1991) / В. К. Ракашевич // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2001. — Вып. 2. — С. 237—243; Юзефович, А. К. Международный арбитражный (третейский) суд в Республике Беларусь / А. К. Юзефович // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2008. — Вып. 9. — С. 26—33.
5. Нихамкина, Н. В. Институт уполномоченных Совета по делам русской православной церкви при СНК СССР по Белорусской ССР / Н. В. Нихамкина // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 213—217.
6. Жук, В. Н. Национально-культурное строительство среди польского национального меньшинства в БССР в 1920-е годы / В. Н. Жук // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 194—212; Он же. Развитие образования и культуры среди польского населения в БССР в 1930-е годы / В. Н. Жук // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2005. — Вып. 6. — С. 176—196.
7. Сарокін, А. М. Рэарганізацыя праваахоўных органаў Беларусі (1953—1958) / А. М. Сарокін // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2004. — Вып. 5. — С. 218—224.
8. Савицкий, Э. М. Формирование и развитие организационной структуры государственного управления суверенной Беларуси: проблемы периодизации. 1990—2007 гг. / Э. М. Савицкий // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства, архівазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвеч. 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верас. 2007 г.) / склад. В. С. Пазднякоў, П. П. Журкевіч; навук. рэд. У. І. Адамушка, А. Я. Рыбакоў. — Мінск: БелНДЦДАС, 2008. — С. 4—12.

9. Шумейко, М. Ф. Внешняя политика Беларуси в документах и материалах / М. Ф. Шумейко // Беларускі археаграфічны штогоднік. — Мінск: БелНДЦДАС, 2002. — Вып. 3. — С. 227.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21.03.2011